

BENEDEK ISTVÁN: *BENEDEK MARCELL*

1. Benedek Marcell az *Olvadás művészetében* a szépirodalom határán álló műfajként jellemzi az olyan életrajzot, amely az emberi jellem megrajzolására törekszik. Benedek István könyvének bírálója, akit tisztelettudó zavarba ejtett az író és hőse közötti családi kötelék hitelesítő ereje, menedékre és öngazolásra lel az idézett meghatározásban: ha az életrajz kissé művészet is, akkor tüstént bírálhatóvá lesz, még akkor is, ha a tények, adatok, események, sőt, a hős egyéniségének külső vonásai is eleve ismeretlenebbek a bíráló számára.

Szerencsére Benedek István egyáltalán nem tényekre szorítkozó életrajzot ír, hanem bőséges élménybeszámolót egy családról, amely „három nemzedéken keresztül eljegyezte magát az irodalommal”. Mértéktartóan ugyan, de önmagát is beleírja a könyvbe: véleményei, neheztelése és rokonszenvei kifejtése révén Benedek Marcell alakja egy kapcsolásban, egy ítélkező és mérlegelő szubjektum viszonyulásában jelenik meg előttünk. Mindezt csak azért kell hangsúlyozni külön is (hozzátéve, hogy e vonások már önmagukban is értéket adnak a műnek), mert a fiúi érzés megengedte volna az ítélkező szubjektum kikapcsolását, a tárggyal szembeni távolságtartás hiányát is.

Az életrajz – különösen olyan személyiségről, aki inkább befelé él, és nagyhatású eseményeket nem indított el – előre tisztázott alap gondolatot, mintegy vezérmotívumot követel. Hiszen egy *megélt* élet megosztott, heterogén, elemei szétszórtak, az esemény és a lelki történes összefüggései esetlegesek, illetve nehezen áttekinthetők, hierarchizációjuk eleve bizonytalan, s az életrajzírónak még a művész eredendő szabadsága sem adatik meg, amely határozott és egynemű válogatási szempontot ad. Két lehetőség kínálkozik. Minthogy életrajzot amúgy is „nevezetes” személyről írnak, a szerző megteheti, hogy hősenek csak arról a tevékenységéről szól, amely híressé, tudat- vagy történelemalakítóvá tette. Benedek István a másik lehetőséget választotta: mindenről ír, magán- és közéletéről, valamint írói tevékenységéről egyaránt. Itt válik elsőrendűen fontossá az alap gondolat, a vezérmotívum. Mi tesz megírandóvá, elolvasandóvá (legenda!) egy élettörténetet? Csakis valamilyen hangsúlyozott, az író által magyarázó, rendező elvvel tett sajátosság, jelentkezzék az erkölcsi állásfoglalásban, gondolkodásban, indulatokban. Valamiféle 'faculté maîtresse', amelyet tudatosan vagy öntudatlanul kialakít magában az egyén, s amelynek révén egységesíti, magáévá teszi a vele történő eseményeket. Benedek Marcell életében ez a motívum az az érzés, hogy őt, noha irodalomtörténetírással foglalkozott világleletében, nem tekintik tudósnak – amint ezt Gustave Lanson már

ifjúkorában elültette benne. Benedek István vissza-visszatér erre a mellőzöttségérzésre, és joggal vezeti le belőle (vagy belőle is) azt a termékeny dacot, amely Benedek Marcell egész életére fáradhatatlan irodalomnépszerűsítővé tette.

Itt kell megjegyezni viszont, hogy az erényként említett távolságtartás ellenére egyes kérdésekben olyan szenvedéllyel védi a szerző Benedek Marcell véleményeit vagy helyzetét, hogy a fejtegetéseken átüt az öngazolás. Mindjárt az elején arra vállalkozik, hogy meghatározza az „esszé-irodalomtörténet” és a „tudományos irodalomtörténet” különbségét. A leírás azonban rögtön részrehajlóvá lesz: „szaktudós az, aki egy kutatási terület kis részletébe ássa bele magát” ... „az esszé-tudós ezzel szemben ... nem vész bele a részletekbe, hanem összegez”. „A szaktudomány a szakembernek szól, az esszé-tudomány a nagyközönségnek”. Ezzel kapcsolatban Lansont is a szaktudósi vádlottak padjára ülteti, holott a francia szerzőnek hazája irodalomtörténetét összefoglaló műve máig is igen olvasott, népszerű. (Ezenfelül Benedek Marcell irodalomtörténetírói módszere nem is áll távol a Lansonétól, aki az egyes szerzők tárgyalásakor a biográfia és a hatások összegezése után az emberi egyéniségről, majd az írói alaptulajdonságról, végül pedig rendszerint formai sajátosságokról ír.) Benedek István jellemzése viszont mai vitákból nyeri elfogultságát. Irodalmi életünk néhány ismert és értelmetlen (mert önmagában nem értékminősítő) kettősségének villongása nyomán itt az újabb (újabb?): irodalomtudomány és esszé kibékíthetetlen ellentéte, amely persze fölösleges szembeállításból adódik. Mihelyt valaki – tekintetbe véve, hogy a műalkotás esztétikai tárgy, amelynek feltárandó világa és szerkezete van – kiválasztja az összetartozó elemeket, a sajátosságokat, amelyek a nyelvben több szinten valósulnak meg, ezeket hierarchizálja és objektíven – esetleg pontosított vagy nélkülözhetetlen fogalmakkal – elrendezi, miközben *saját* élményéről *közvetlenül* nem szól, annál többet a *lehetséges* élményekről, s ezek okairól: száraznak, érthetetlennek, közönségidegennek stb. minősül – minősíti Benedek István. Természetesen sokan gyorsan és szívesen „győződnek meg” arról, hogy nem fontos belemélyedniük egy figyelmet kívánó tanulmányba – bár azt hiszem, Benedek István nem hivatkozhat az olvasóközönség egészére: irodalomtudósaink elemző munkái is elkelnek a könyvpiacon.

Az elfogultság a másik oldalról is fennáll. Szükségesebb azonban a „szaktudomány-ellenes” vélemények ellen küzdeni, mert az esszé – látszólagos könnyebbsége miatt – olvasottabb műfaj. (Benedek István persze sarkított jellemzéseket ad: nemigen foglalkoztatja, hogy pl. hányféle esszétípus létezik. Némelyik nem is szól sokkal inkább a nagyközönségnek, mint a „szaktudomány”: pl. Babits tanulmányai).

A könyvet végigkísérik ilyen elsietett vélekedések, következtetések. Hugo-jellemzése felsorakoztatja a költő úntig ismételtgetett, egymásnak ellentmondó tulajdonságait, politikai vonzalmait, majd megállapítja: lényegében *önmaga* tudott maradni. De hogy mi ez az *önmaga*? Történelemfelfogás, világgép vagy alkotói egyéniség – erről nem szól semmit.

Talán már inkább hősével van vitám az irodalmiság meghatározásában: felfogását, amely szerinte egyébként a műélvezés kulcsa, hogy az olvasó önmagát találja meg a műben, Benedek István csak érzékletessé igyekszik tenni ilyen leírással: „az élet valóban tele van azokkal a regényes fordulatokkal, amelyeket a művész észrevesz és megörökít: az átlagos ember jár-keel *önmaga* regényében és a körülötte zajló világregényben anélkül, hogy felfigyelne rá”. Így hát könnyűnek látszik a ráismerés. Később Benedek István kiter e nézet buktatóira is: végül így helyesbíti: „a tetszés elengedhetetlen feltétele, hogy bele tudjuk élni magunkat abba az atmoszférába, amit a művész teremt”.

Benedek Marcell irodalomfelfogása – amelynek kifejlődését a *Bevezetés az olvasás művészetébe* c. könyvtől a rendkívül értékes, kiválóan tipizáló *Irodalomesztétikán* keresztül az öregkori összefoglalásokig az életrajz-breviárium részletesen dokumentálja – lényegében az irodalom két jellegzetességét tartja meg mindvégig (ezek egyúttal követelmények): szabadságát és erkölcsiségét. Az előbbi a közvetlen programosságától való függetlenséget, az esztétikai önérteket jelenti, a második azt, hogy a mű, ha az adott erkölcsi normákkal szembe is kerül, valamilyen „magasabbrendű, igazi morál” (*Irodalomesztétika*) hordozója. Mivel Benedek Marcell szenvedélyes irodalompedagógus (a szó legtágabb értelmében), ezeket a kategóriákat nem a filozófus-esztéta elvont fogalmi igényességével dolgozza ki, hanem elsősorban az olvasónak szánt gyakorlati útmutatásul: hogyan válasszák ki az értéket. Másik fontos kategóriája a stílus. Az *Irodalomesztétika* árnyaltságához képest az átdolgozott *Bevezetés az olvasás művészetébe* már egysíkúbban ír erről. Az anyagtól – amelyet semmilyen akarnok-normatív elvvel nem korlátoz – túl gyorsan jut el az eléggé általánosságban hagyott stílusig, a művészi válogatást, illetve nézőpontot és az ennek megfelelő, pszichológiailag felfogott hangnemet kevésbé világítja át, Benedek István tetszetős „világregény”-kifejezése pedig már messze van mindenféle érvényes esztétikai nézettől: az élet nem „magánvaló” regény, amelyet egyes művészek meg is írnak, hanem csakis a megírástól lesz regény – de akkor már nem is ugyanarról az életről van szó.

Csakis a szerző tekintélye miatt kell megemlíteni, hogy helyenként gnómaszerű, elnagyolt megállapításokkal él: az emberek utaztatásának, sürgés-forgásának okát azzal adja meg, hogy „senki sem érzi jól magát

ott, ahol van, és hogy az emberiség a vesztét érzi”. Később egy fantázia-játékot ír le, s rögtön kész a – pusztán ötletszerű – irodalmi analógia: „Felnőttek is ismerik a zsigázát; az irodalomban *romantika* a neve”.

2. Mint Benedek István utal rá egyhelyütt, könyve tulajdonképpen Benedek Marcell–breviárium, hiszen a könyv nagy részét szemelvények, műrészletek teszik. Az életrajzíró így kissé háttérbe húzódik; mintegy összekötőszöveget ír. A breviáriumjelleg nagy előnye, hogy egyáltalán megismerhetjük Benedek Marcell gazdag munkásságát; számos könyve (pl. az *Hugo-monográfia*, a *Délsziget* vagy az *Irodalomesztétika*) – sajnálatosan alig elérhető már. Az idézett műveket mindig minősíti is Benedek István, olykor vitázik is velük, vagy éppen felidézi édesapja kedvezőtlen véleményét egyik-másik művéről (pl. az – egyébként értékes – *Ady-breviárium*ról, avagy a *Kultúra világába* írt *Világirodalom-történet-ről*).

Végül is azonban a könyv kárára válik a túl aggályos dokumentáció. Egy-két regényétől eltekintve Benedek Marcellnek csaknem minden könyvét szemelvény képviseli, s ez olykor – pl. a *Kultúra világának* írt világirodalom-részlet, vagy a kései Babits-monográfia esetében – szinte semmi eredetit, idézésre érdemest nem nyújt. Talán inkább értékszempontok alapján kellett volna válogatni.

Benedek Marcell különállását, függetlenségét és – e helyzet negatív oldalaként – magányosságát hangsúlyozza a könyv. Az indulás nagy lehetősége: Benedek Elek fiának lenni csak úgy válik becsülendővé előttünk, hogy Benedek István végigvezet édesapja „harcos” ifjúságán. Nemigen ismertük Benedek Marcell tevékenységét a baloldali radikális, polgári származású értelmiség köreiben. A Thália-társaságnak volt tagja, majd a Tanáregyesület titkára, s bár nem sokat tudunk meg arról, személyes tevékenysége az előbbiben mi volt, az utóbbi ülésén tartott előadói beszéde fontos dokumentum tisztán szociológiai témája, harcos hangneme és kultúravédő szenvedélye miatt. A Tanácsköztársaság idején egyetemi tanár, úgy érzi, révbé érkezett, de a Horthy-rendszer nyomában eltávolítja az egyetemről: ezzel kezdődik a legérdekesebben megírt életszakasz, a kiadói megbízásoké, s egy ideig még a létbizonytalanságé. Két szféra tárul fel ebben a részben: a két világháború közötti magyar kiadói és megrendelési viszonyok, valamint a Benedek család élete; a puritán, önmagára támaszkodó, zárt szokásrendszerű családé. A kisbaconi Benedek-kúriára, s az ottani életformára történelmivé tágitott nosztalgiával emlékezik Benedek István. „Ezekkel a kártyázó-adomázó, ízes beszédű, klasszikus műveltségű és tisztult erkölcsű, nemes jellemű magyar urakkal egy nagy nemzedék, nagy hagyomány pusztult ki”.

Két hivatali állás után – előbb a „könyvkiadók és könyvkereskedők föltitkára”, majd a Singer és Wolfner-cég munkatársa volt – a felszababulást követően újra egyetemen tanított Benedek Marcell, Kolozsvárott. Itt közéleti tevékenységet is kifejtett: sajnos, csak röviden értesülünk róla, hogy az egyetemen kívül is sok előadást tartott, sőt egy kamaraszínházban rendezett is. Két év múltán elhagyja Kolozsvárt, mivel nem hajlandó cenzurázhatni előadásait; egy ideig – méltatlan körülmények között – tanít a pesti egyetemen. Az ötvenes évek első felében visszahúzódik a szerepléstől – Benedek Marcell gerincessége számos helyzetben megmutatkozott –, és (Benedek István helyes értékelése szerint) egyik legmélyebb könyvét írja meg, a *Shakespeare*-t. És a magyar műfordítás egyik ellenállhatatlan varázsú kuriózumát alkotja meg, a *Gargantua és Pantagruel* szemelvényes kiadása számára. 1956 után szinte évenként jelenik meg könyve, meghatóan körülfonják megbízásokkal a kiadók, barátai. Felesége halála és súlyos szembetegsége ellenére megbékélten él, és így is hal meg 1969-ben.

3. Benedek István tehát mindenről ír, ami édesapja életével összefügg. Így kortörténet, irodalomtörténet, önéletrajz és egy család története vegyül a műbe. Miközben mindvégig leköt a szerző sokoldalúsága, amely gyors eszmefuttatásokat és analógiákat teremt, hiányzik az egyéniség mélyebb, belsőbb megrajzoltsága. E hiány okai szerintem a következők:

Az életrajz nem folyamatos. Egy-két motívum összekötő erejétől eltekintve (pl. az említett el nem ismert „tudósság”, vagy Benedek Marcell puritánsága) az egyes időszakok elszigetelt egymásutánban bontakoznak ki; folytonosságot inkább a környezet, a szereplők adnak, nem a jellemvonások új és új helyzetben kialakuló változatai. Szerkezetileg ez abban mutatkozik, hogy a szerző egyes vonásokat, nézeteket stb. a könyv különböző pontjain mintegy „egyszer s mindenkorra” összefoglal, s azután már nem ejt szót róluk.

Nem annyira szerkezeti, mint inkább gondolati, értékelési szempontból jellegzetes a szabadkőművesség Benedek Marcell életében játszott szerepének rövid összefoglalása a 40-es évek végéről írott részben. Az utolsó magyar nagymester volt Benedek Marcell, s ifjúságától részt vett a szabadkőműves mozgalomban; ez a részvétel az egész könyvben több említést igényelt volna. Egyrészt: a Romain Rolland-rajongásnál is többet elárult volna e kérdés tárgyalása Benedek Marcell „idealizmusáról”, amely nála nem annyira filozófiai, mint inkább erkölcsi kategória, s amelyet az életrajzíró sokszor emleget; azonkívül ez az egyetlen közösségi-közéleti tevékenység, amelyben Benedek Marcell mindvégig szerepet vállalt. Másrészt: a magyar szabadkőművesség – amely pl. a

Galliei-kör értelmiségijeit adta a szellemi életnek – fejlődésére érvényes vizsgálatot egy volt résztvevőtől szívesen olvsnánk.

Olyan elemek is találhatóak a könyvben, amelyek funkciója nem tisztázott. Főképp a két világháború közti erdélyi tartózkodásokat, a külföldi utazásokat számos anekdotaként megírt és lekerekített történet részletezi – ezek nemigen függenek össze a jellemrajzzal. Vagy pl. egyenesen káros volt ennyi Benedek Marcell-„verset” idézni – ezek családi események, és nem is árulnak el többet szerzőjükről, mint Benedek István egy-egy mondata. Családról szólva: Benedek István helyenként regényírói biztonsággal tudja földézni egy család légkörét, az ellentét és a végső fokon mindig összetartó erő játékeit. Győri Lujza és Benedek Marcell szerelmének kibontakozása *írói* remeklés.

Végső soron hiányzik Benedek Marcell – legalább utalásszerű – elhelyezése a kor szellemi életében, viszonya a kor, főként a Nyugat-nemzedékek alkotóihoz és esztétáihoz. A számtalan körülmény és eset mellett erre is ki lehetett volna térni. Érdekes volna pl. Benedek Marcell felfogását az irodalom erkölcsiségéről és felelősségéről összevetni a Babitséval.

4. „Szép élete volt és szép halála” – ez a könyv utolsó mondata. A megállapítást az életút igazolja. 20. századi, művészettel foglalkozó ember ritkán *őríz meg* ilyen összhangot élettel, írással, művészettel. De veszélyes ezt az életet, abból is elsősorban az öregkort, úgy általános érvényűvé tenni – a „szépen élni” jegyében –, ahogyan azt Benedek István teszi: újfent támadva a „modern írókat”, (akiket Benedek Marcell *megérteni* akart), – mivel azok nem veszik észre az élet szépségeit. Az ilyen észrevevés-szinten megrekedő okoskodás mindig meddő, s meddő lenne a könnyen adódó visszavágás is.

A könyvet elolvasva bámuljuk azt, milyen fáradhatatlanul fogalmazta újra meg újra mondandóit Benedek Marcell számos szintézisigényű műben. Irodalomtörténetek, irodalomelméleti összefoglalók követték egymást írói pályáján és esszékötet alig kettő jelent meg tőle. Pedig kiváló esszéket – s mint a „*Félrehúzott nagy tu . . .*” c. írásból látszik – kiváló tárcákat, groteszk történeteket tudott írni. Feltűnő és kissé sajnálatos, hogy az irodalomról szólást, szekundér irodalmat művészetnek tekintő Benedek Marcell legtöbbször olyan „tudósi” szintézisekre vállalkozott, amelyekben a terjedelem és a korlátozott igények miatt tudnivalók népszerűsítésénél egyebet nemigen nyújthatott. Kiváló kísérlete, a regényt, drámát és irodalomtörténetet ötvöző *Délsziget* is végül a drámai, egyáltalán a művészi törekvést kijátszva lesz regénnyé és különváltan irodalomtörténetté. Hiszen Erdy professzorral nem áll szemben méltó ellenfél, aki a magyar irodalomról az ő hozzáértésével, de más nézetekkel beszélne, hallgatói kíváncsi befogadók maradnak, akik a

kidolgozott, egységes és egyetlen Benedek Marcell–Érdy-féle irodalomtörténetet hallgatják meg.

Benedek István alapozó könyve után elengedhetetlen, hogy más elemzések is értékeljék Benedek Marcell műveit, alapjában téves álláspontját arról, hogy az irodalomtörténet művészet lehet, de ennek hasznos következményét is, csüggedetlen és értékes közvetítő tevékenységét irodalom és olvasóközönség között; következetes és tiszta alakját, amely a 20. században ritka bizalommal tudott hű maradni a kultúrához. (Tények és tanúk. Magvető, 1977.)

BÁRDOS LÁSZLÓ

BABITS ADYRÓL*

Ady és Babits művének viszonyáról már életükben s az azóta eltelt időszakban is sokat beszélt az irodalmi kritika. Sajnálatos, hogy míg először a kölcsönös (de inkább a Babits részéről való) megnyilatkozások hiányos ismeretének, később a valódi értékek egyenlőtlen szembesítésének köszönhetőn, határozott képet nem eredményeztek e megvitatások. Hol életrajzi tényekhez ragaszkodás állt ennek útjában, hol megkülönböztetett szempontok érvényesítése adott nyilvánvalónak hitt magyarázatot. Az okok világosak: ha Ady lírájának értelmezésére több, Babitséra alig néhány kísérlet született. Értelmezés nélkül pedig, jól tudjuk, komoly értékítélet és összevetés lehetősége fölöttébb kérdéses.

Hogy ezek után Gál István közrebocsátotta Babitsnak Adyt illető nyilatkozatait, az (a Babits-szövegkiadások gyér volta miatt) mégsem nevezhető idejétmúlt törekvésnek. Igaza van a szerkesztőnek, ki előszavában hangsúlyozza, hogy a „két nagy ellenségeskedésének és rivalizálásának meséjéhez a tények és adatok, a hiteles szövegek ismeretének és tudomásulvételének hiánya” „itt is nagyban hozzájárul.” (6). Igaza van pedig azért, mert kortárs-émlékezések és pletykák illetőségénél többet érnek egyes szövegekből kihámozható tanulságok. Megengedhetjük bár, hogy a „két nagy”, ahogy azt Babits korai levele, de Adynak is a *Magyar Pimodán* soraiba rejtett célzatai jelzik, valóban bizonyos féltékenységgel viseltetett egymás iránt, ám a mai olvasónak ezért még nem föltétlen kell követni, akár egyikük, akár másikuk irányában, az egyébként náluk sem örökérvényű viszonyulást.

Összeállítását megelőző tanulmányában azonban Gál István maga is jobbára az életrajziség szintjén mozog, s láthatólag nem szívesen merész-

*Dokumentumgyűjtemény. Válogatta és szerkesztette Gál István. (Magvető, 1975.)